

KOLTA DÓRA

**ADY LÍRAI MITOLOGIZMUSÁNAK FOLKLORISZTIKUS
MOTÍVUMRÉTEGEI**

A doktori értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. Sipos Lajos
egyetemi tanár

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Budapest

2013

A kutatás tárgya és feladatai

Az értekezés célja az, hogy Ady Endre költészetének a 21. században is érvényes nagyságát és aktualitását a költő verseinek legősibb, a magyar folklórból táplálkozó, mitológiai és archetipikus mélységeket feltáró szimbólumai alapján bizonyítsa. Ady „táltosok átkos sarjának” nevezi magát (*Egy párisi hajnalon*). Vajon van-e ennek reális alapja, vagy csak költői fordulatról van szó? Erre a költészete ad választ. A verseiben újra és újra feltűnő kifejezések, részletek, utalások arra engednek következtetni, hogy ami a néprajztudósok számára kutatandó téma, az Ady számára gyermekkori, a szülőföldjén természetesnek mondható ismeret volt.

A dolgozat a táltos-gondolatkör motívumait és Ady verseit alapul véve keres a kettő között képi és gondolati megfeleléseket és ezekre magyarázatot. A kutatás arra irányul, hogy a költő közel ezer verse szerves egységet alkot-e, szimbólumrendszere mennyiben tükröz vissza egy komplex makrotudati hálózatot, azaz egy átfogó, a világ minden elmére kiterjedő világnézetet. Arra is választ keresünk, hogy a lírai művek sorából kibontakozik-e a magyarság „hiányzó naiv eposza”, azaz a konkrét történelmi események és a néplélektani folyamatok évezredes összessége.

Szemlélet és módszer

Tekintettel Ady költészetének az irodalmon messze túlmutató, univerzális mivoltára, a vizsgálatot csak interdiszciplináris megközelítéssel lehetett elkezdni. Olyan tudományágak módszereit, eszköztárát, eredményeit kellett segítségül hívni, amelyek a szimbólumok, motívumok vizsgálatát más és más irányból közelítik, ld. kulturális antropológia, szemiotika, mítosz kutatás, nyelvészet, pszichológia. Az értekezés tehát az egyes tudományágak eredményeit felhasználva s az irodalom- és kultúratudomány keretei közé terelve igyekszik Ady folklorisztikus motívumait feltárni, értelmezni és rendszerezni. Az egyes művek elemzésekor célunk az irodalom- és kultúratudomány eszközeinek összekapcsolása, azaz a „kultúratudományos pluralizmus”. Gerhart von Graevenitz, a konstanzi egyetem professzora ennek történelmi gyökereit Heymann Steinthal és Moritz Lazarus munkásságában látja. Ők kultúratudományuk vázlatát „néplélektannak” nevezték, s „valójában annak korai kísérletét

láthatjuk itt, hogy az egyre inkább elkülönülő diszciplínákat egy magasabb szinten újra összekapcsolják, anélkül, hogy az egyes szakok kompetenciáinak vívmányait veszni hagynák. [...] A sokféle oldal egyetlen átfogó nézőpont alá rendelése, vagyis a perspektivizált pluralizmus alkotja ennek a metatudománynak a formális struktúráját.”

A dolgozat részletes elméleti áttekintéssel indít, amelynek központi tárgya a mítosz. A „mítoszban való élés” fogalma Kerényi Károlytól származik, s talán ez a kifejezés definiálja leginkább az Ady verseiből tükröződő létállapotot. Hogy minél pontosabban megértsük a mögötte rejlő tartalmat, tisztáznunk kell a mítoszkutatás néhány alapvető tételét, egyes kutatók álláspontjait, illetve pl. a mítoszmélet és a nyelvtudomány, antropológia, kultúra, nyelv és mítosz egymáshoz való kapcsolatát. Hangsúlyos szerepet kap a Shapir-Whorf hipotézis, Carl Gustav Jung archetípus-elméletének valamint az orosz strukturalizmus és az angolszász mítoszkritikai irányzat mítosz-fogalmának bemutatása. Vizsgálatunk a kultúratudomány felé kíván orientálódni, ám ez nem az irodalomelméleti koncepciók megkerülését jelenti, hanem épp ellenkezőleg, új metodikai impulzusokat applikálva, tágítja az interpretáció lehetőségeit.

Külön fejezet foglalkozik Ady korának Kelet-kultuszával, áttekintve a jelenség történelmi fejlődését és megnyilvánulási formáit. Miként egész Európában, úgy Magyarországon is élt a Kelet iránti érdeklődés, változása-alakulása ugyanúgy végigkísérhető az évszázadok során. Nyomait a Nyugathoz hasonlóan megtalálhatjuk útleírásokban, műfordításokban, irodalmi művekben, építészeti elemekben stb. Egy mozzanatban azonban élesen elkülönül egymástól a nyugat-európai és a magyar Kelet-kultusz: a magyarok nem csupán az egzotikumot, hanem saját múltjuk megtestesítőjét is látták a Keletben. E „sajátos faji diszpozíciónk” (Staud Géza) okait és következményeit irodalmi művekre támaszkodva láttatja a dolgozat, Ady verseit és prózáját (elbeszélések, publicisztikai írások) is felhasználva.

Sokan és sokféleképpen megközelítve kerestek válaszokat azokra a kérdésekre, hogy hitt-e Ady Istenben, hitt-e Jézusban, vallásos volt-e, vallásossága felekezeti vallásosság volt-e, avagy lelkében mindvégig pogány maradt-e, ill. hogy mindezek a kérdések miképpen váltakozva, a különböző kötetekben és költői korszakaiban milyen súlyozással jelentek meg. A dolgozat nem vállalkozhat a kérdéskör átfogó áttekintésére, de a versekben előforduló

„pogány” motívumok vizsgálata előtt ismerttet néhány olyan tanulmányt, amely jelentős részben foglalkozik Ady sajátos vallásos életélményével. Makkai Sándor, Szabó Richárd és Barta János gondolatai segítenek megérteni Ady Endre pogányságát, Nietzsche-élményét, küldetéstudatát, átfogó Isten-képét.

Az irodalmi orientalizmus egyik speciális változata volt a magyar egzotizmus, amely Keleten egyben saját kulturális gyökereit is kereste. Nemcsak az egzotikumot, hanem saját őseit is kutatta, s ez a törekvés – többé vagy kevésbé tudományos formában – a kor egész kulturális életét áthatotta. Számos költőnk verseiben fellelhetők a kollektív mítosz szimbólumai, pl. a pogány áldozati szertartás elemei. Adynak azonban az egész költészetét áthatják az ősi magyar hitvilág jelképei, elemei, s mindez személyessé szűkül illetve ezáltal kozmikussá tágul lírájában. Az értekezés önálló fejezetben foglalkozik az ősi magyar hitvilággal, az annak rekonstrukciójára tett kísérletek történelmi áttekintésével s a kutatók mai álláspontjával. A dolgozat egyik fontos pillére a „hiányzó naiv eposzunk” megtalálására ill. újraalkotására tett vállalkozások s ezek Ady költészetére vonatkozó hatásainak vizsgálata.

Életrajzi elemek, prózai és lírai művek segítségével tekintjük át Adynak a magyar népi hitvilággal, a szilágysági folklórral való kapcsolatát. A költő gyermekként a vallási élményeken kívül magába gyűjtötte falujának dalait, meséit és tradíciós-mitikus történelmiségét, legendáit is. Mindez konkrét történetekben jelenik meg a publicisztikai írásaiban és elbeszéléseiben, illetve szimbólumok formájában a versekben. A magyar néphit legfontosabb, természetfeletti erővel rendelkező, tudós alakja a táltos. A szó etimológiáját sokan egy finnugor „tudós” alapjelentésű szóra vezetik vissza, s a magyar tájnyelvben is azonos a két kifejezés. Leginkább a táltos alakjában található meg a honfoglalás előtti sámánhit vonásai. Tulajdonságait, tevékenységét, felszereléseit a hiedelemmondák, népmesék adalékai árulják el. Tudjuk, hogy Ady is hat ujjal született, s tudott a pogány néphitről és a táltosság testi jeleiről. Mindez kezdettől fogva megalapozta benne az eleve elrendeltség, a kiválasztottság tudatát, hiszen már világrajöttekor az egész falu azt suttopta, Adyéknak táltos-fiuk született.

Az értekezés a táltos-tudat motívumait kutatja Ady verseiben, s a tagolás alapjául Diószegi Vilmos *A pogány magyarok hitvilága* c. művének rendszere szolgál. Az Ady-versek mellett többször idézünk autentikus sámánszövegeket, egyrészt Lame Deer, azaz Sánta Őz visszaemlékezéseit. A sziú indián sámán forrásértékű dokumentumot szolgáltat beavatásáról,

látomásairól, életének 20. századi hét évtizedéről. Másrészt a hivatkozások között belső-ázsiai és szibériai sámánénekeket közlünk, amelyek mondanivalójukban, felépítésükben vagy szimbólumkészletükben párhuzamba vonhatók Ady egyes verseivel ill. azok motívumaival.

A táltos kiválasztása, felavatása, révülése a samanizálás mélylélektanával foglalkozó szakirodalom segítségével kerülhet az olvasóhoz közelebb. Az átok, álom, halál képeit egy-egy kulcs-vers bemutatásával ismertetjük (*Mag hó alatt, Ahol Árgyilus alszik* stb.), a felavatás szertartását pedig a *Sírás az Élet-fa alatt* ill. a *Fekete Hold éjszakája* c. vers láttatja. A felszerelés (a táltos fája, dobja, fejviselete) ismertetéséhez, a versekben ehhez kapcsolódó szimbólumok értelmezéséhez a jungi archetípus-elmélet, a kulturantropológiai megközelítések, jelkép-kutatások (pl. V.V. Ivanov, Szepes E., Jankovics M., Kabay L.) nyújtanak elméleti támpontot. A fa-jelkép részletes kultúrtörténeti áttekintése az egyes versek értelmezését támasztja alá (*Páris, az én Bakonyom, Magyar fa sorsa, A platán-fa álma, A kényszerűség fája* stb.). Néprajzi leírások bizonyítják a táltos dobja és hátasállata közötti azonosságot, ló és lovas alakjának összefonódását. A túlvilági utazás során a táltosló a hős segítőtársa, ld. *Dalok tüzes szekeren, Ezüst patkós paripáinkon, A csillaglovas szekérből*, s ez a szimbolika segít a sokat vitatott költemény, *A fekete zongora* megértésében is. A ló, az út és a nyíl szimbólumok az *Új s új lovat* c. versben fonódnak össze, s nyernek kozmikus távlatot. A táltos fejviselete, a toll- ill. madár-jelkép a természetfeletti hatalom eszköze, a táltos szabad lelkének szimbóluma. Az indián és szibériai példákhoz kapcsolható Ady feltűnően sok madár-motívuma (*Varjak, szent madarak, A rém-mesék uhója, A hajnalok madara, Seregély és galamb* stb.)

Diószegi Vilmos a szibériai sámánok „elrejtőzési kényszeréről” ír. Ez a jelenség ismerős a magyar táltosok körében is, a nép a révül, rejtez, elragadtatódik stb. igéssel fejezi ki. „Úgy elrejtőzik, hogy nem tud önmagáról semmit. Az elméje nincs meg, olyan, mint egy hótt.” A táltos legfontosabb tevékenysége tehát a révülés, rejtezés, amely a mindennapi létből térben és időben elszakítva történik. Színhelye egy átmeneti zóna az élők és a holtak világa között, ahol a két világ lakói találkozhatnak. Pócs Éva e helyeket „kvázi-túlvilágoknak” nevezi. Ez a vidék áttekinthetetlen, bizonytalan, ingoványos, ld. *Vízió a lápon, Az elsüllyedt utak, Itt a bozótban*. A táltos a révülése során kiszakad a külső időből, és egy időtlen, kitágított belső időben él. Erre az időtlenségre népmeséink értelmezése ad magyarázatot. Nagy Olga szerint: „Mindegy, hogy egy vagy tízezer, vagy megszámlálhatatlan mérföld áll is a hős vágyainak megvalósulása útjában. Nem számít az sem, hogy egy vagy ezer órai, sőt ezer évnyi

távolságról van szó. Gyakorlatilag ez mindegy, mivel a táltos alakja és jelképe summázza a tér és idő teljes felbomlását, illetve tökéletes legyőzését.” Hogy valóban a táltos az, aki az időtlen időben, a bozótban rejtezik, arra a legszebb bizonyíték Ady egyik hihetetlen mélységű verse, *Az eltévedt lovas*. Vatai László értelmezésében ez a vers „végső teljessége szerint mondja el a magyar sorsot. Ezzel a verssel a költészet határán járunk: a szó az idői kifejezhetetlenséget jeleníti meg, már nem is kifejező eszközként, hanem maga is része az áradó misztikus valóságnak. Ady, lelke mélyrétegeiben népe múltját is (életét, sorsát, jelentését, értékeit) magában hordozta, s ennek a költeménynek a megalkotásánál szimbolikus módon kivetítette. Föltétlenül révületben fogant ez a vers, s a látomást nem a ráció, hanem maguk a szavak öntötték formába. De ezek is megolvadtak a révület lázában, s az eleven látomás rezgéseként folynak tovább. Csoda született: a költő időtlen valósággá tette a megidézett múltat.”

A táltos áldozatot mutat be (*Egy párisi hajnalon, Vér: ősz áldozat*), a dolgozat itt párhuzamot von a Vörösmarty által bemutatott, részletes pogány szertartás (Tűzima, *Zalán futása*, V. ének) és a modern kor párizsi táltosa közt. A táltos révülése sosem öncélú, mindig a közösség számára kell hasznot hajtania. Az egyén és a közösség sorsa összekapcsolódik: a táltos feladata népének vezetése, az ellenséggel való küzdelem, a testi és lelki bajok orvoslása, az útmutatás. Hoppál Mihály szerint egy nemzet én-tudatát két összetevő alkotja: egyrészt a történelmi tudat, amely a valós történésekre épül, másrészt a mitikus történet tudatvilága, amelyet a képzelt történések sora hoz létre. A kettő szorosan összefonódik, gyakoriak az átfedések, erre utal például, hogy az obi ugoroknál a történelmi hősök bálványistenné lettek. A sámán feladata a közösség egységének és folytonosságának, azaz etnikai identitástudatának fenntartása, s ennek érdekében kapcsolatot kell teremtenie egyrészt a történelmi hősökkel, az elhalt ősök szellemével, másrészt a természetfeletti lényekkel. Ady vállalja az őskeresés feladatát: „borral, vérrel idéztem a halottakat” (*Őnd vezér unokája*), s a dolgozat e ponton elemzi a költőnek a borhoz, alkoholhoz való viszonyát. A boros-véres éjszakai áldozás során egyrészt saját, biológiai ősök, másrészt lelki rokonok (Ilosvai, Csokonai, Vajda) sorakoznak elő.

Ady nemcsak egyéni, hanem kollektív ősöket is felsorol, hogy megőrizze a közösség történelmi hagyományait. Jan Assmann értelmezésében a múlthoz való viszony mindig megveti az emlékező csoport és személy identitásának alapjait. A kulturális emlékezet normatív képződmény, amelynek megalkotása során a jelen veszi birtokba a múltat. A

kulturális emlékezet a tényszerű múltat emlékezetes múlttá teszi, lényegében mítosszá alakítja, s a mítoszok megőrzése és továbbadása tartja életben a csoport identitását. Hogy miért a táltosnak kell vállalnia az ősök megidézésének feladatát, arra Lőrincz L. László kutatásai adnak magyarázatot. A honfoglaló magyar törzsek szellemi kultúrája, folklórja azonos volt Belső-Ázsia lovasnomádjainak folklórájával, s e népek történelmét, a mitologikus-történelmi hősöket, eseményeket a hősénekek őrizték meg. Az előző századok utazói beszámolnak arról, hogy a mongolok, burjátok, szibériai törökök közt hosszú, vitézekről és hősökrol szóló dalok élnek, amelyeket hivatásos énekesek adnak elő a jurtatúz lobogó lángja mellett. Hoppál Mihály kutatásai alapján a mai Közép-Ázsiában „az ilyen énekesek többnyire sámánok is, akik a szóbeli hagyományok továbbvivői; ők a közvetítők a történelmi múlt és a jelen között. Szerepük mindmáig nagyon fontos a népük számára, hiszen egy multietnikus állam keretei között ők a nemzetiségi identitás ébrentartói. Az önazonosság „karbantartói”, a lélek orvosai, ha úgy tetszik, egy népeket összekeverő világtörténelmi áradat közepén.” A samanizmus fokozatos megszűnésével tehát a regösök feladata lett a történelmi hagyományok őrzése.

Tudjuk, hogy Adyt is foglalkoztatta egy hősköltemény, „a hunn –trilógia” megírásának terve. A „soha meg nem irandó s meg nem írható hősköltemény” (*A szerelem eposzából*) végül nem készült el, hiszen a "minden egész eltörött" korában lehetetlenség volt eposzi totalitásra törekedni. Ady mégis őrzi a nemzeti hagyományt, költészetéből kibontakozik a magyar történelem, s annak mitikus háttere. Hitelesek a helyszínek (Verecke, Dévény, Pusztaszer, Mohács stb.), a megidézett történelmi hősök (Csaba, Vazul, Dózsa, Esze Tamás, Táncsics stb.), nincs még egy költőnk, aki ilyen átfogó képet ad a magyar történelemlről. Ha töredékesen is, de összeáll előttünk egy hősének váza, azaz lírai művek sora ad ki egy epikus egészet. Az Ady által létrehozott töredékes eposznak egyes részletei rokoníthatók a belső-ázsiai hősénekekkel (kezdő formula, a hős születése, tulajdonságainak bemutatása stb.), erre vonatkozóan az értekezés számos példát hoz.

A sámán feladata, hogy buzdítsa és vezesse népét a harcban, esetenként pedig egyedül kell kiállnia a közösség érdekeiért a gonosz szellemekkel illetve a támadó, néha más nemzetiségű sámánokkal szemben. A harc a lételeme, nem kerülheti el. Adynak számos ún. „harcos verse” van (*Menekülés úri viharból, Cifra szűrömmel betakarva, A tavaszi viharban, Harcos ember szíve* stb.), s szinte mindegyikből kicsendül a felismerés: „Engem ős-átkok harcba küldtek”

(*Harcos ember szíve*). Az értekezés részletesebben foglalkozik *Az ősz Kaján* és a *Harc a Nagyúrral* c. versekkel, amelyek kozmikus időtlenségben zajló küzdelmet mutatnak be.

A sámán a révülése során kommentálja a világ különböző rétegeiben tett utazását, kiáltva idézi a szellemeket, és „felkiáltja” az áldozati vért. A kiáltás, sírás motívuma Ady számos versében előfordul (*Sípja régi babonának*, *Az én sírásom*, *Sírás az Élet-fa alatt* stb.). E tevékenységekből alakult ki a sámánének, amelynek szövege nagyrészt rögtönzés, célja pedig az önszuggesztió. A dolgozat ismerteti a sámánének szerkezeti felépítését, és hasonló példákat hoz Ady költészetéből. E fejezet foglalkozik Ady verseinek zeneiségével, a költő nyelvhasználatával és képi teremtőerejével is.

Az értekezés eredményei

Az értekezés Ady lírai mitologizmusának vizsgálatára vállalkozott, a költő verseiben a folklorisztikus motívumrétegek felderítését célozta meg. Ady verseinek vizsgálata természetesen korántsem teljes. Nem esik szó a motívumoknak a kötetben belüli elrendeződéséről, Ady költészetének tagolásáról. Az elemzések nem a hagyományos, magyarság – istenes – szerelmes versek tengely mentén haladnak, utóbbiakról gyakorlatilag nem is esik szó. Mindehhez mentségül Makkai Sándor megállapítása szolgálhat: „[...] statisztikám bizonyítja, hogy Ady összes verseinek több mint egyharmada a magyarság sorsára vonatkozik. Egy másik harmadát teszik ki azok a versek, amelyek a halál és az Isten titkaival foglalkoznak. A harmadik harmadából is el kell választani azokat a verseket, amelyek [...] a zseni sajátos, szimbolikus önszerelmét fejezik ki. [...] Ez az eredmény lényeges akkor, mikor Ady költészetének egészét és uralkodó hangját keressük, tekintjük.”

A kutatás legfontosabb eredménye a táltos-témakör néprajzilag dokumentált motívumkincsének tételes kimutatása Ady verseiben. A mítoszkutatás, pszichológia, kultúrantropológia és nyelvészet elméleti alapvetéseire támaszkodva bizonyítjuk, hogy a fenti motívumkör egységes szimbólumrendszert alkot Ady költészetében, s ez egyben a költő komplex világnézetét is adja. A mitikus tér- és időfogalom, a világ rétegei közötti átjárás, a Mindenség, a Fény, az Isten központi szimbolikája Ady kiforrott filozófiai rendszerének létét bizonyítják. Mindennek részét képezi a magyarság hiányzó eposzának modern, töredékességében teljes megalkotása is, az értekezés ezt számos példával, párhuzammal bizonyítja. Ady kozmosza, mitológiája teljes – bár az összmű nem epikus, hanem közel ezer

vers, egy valójában alig tagolható, gigantikus költői alkotás adja ki az egészét. „Komolyabb, őszintébb, magatadóbb költészet el sem képzelhető.” (Makkai)

A disszertáció tárgykörében megjelent publikációk:

KOLTA Dóra, *Az ősi magyar hitvilág elemei Ady költészetében*, bölcsészdoktori értekezés, témavezető DR. FERENCZI László, Pécs, 1992.

KOLTA Dóra, „*Vagyok fény-ember ködbe bújva*”. *Ady Endre halálának 90. évfordulójára*, Új Dunatáj, 2009/3.

KOLTA Dóra, *A Kelet-motívum újjáéledése. Orientalista gondolatok Ady prózájában*, Napút, 2010/6.

KOLTA Dóra, *A bor mint a táltos-költő révülésének eszköze*, Bp., KGRE (megjelenés alatt)

KOLTA Dóra, *Ady tér-, idő- és lélekmezsgyéken átívelő költészete*, Kolozsvár, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, A Doktoriskolák III. Konferenciájának kiadványai, 2010.

KOLTA Dóra, *Ady és a kategorikus imperativusz*, Pécs, ETHOSZ, 2013. (megjelenés alatt)

KOLTA, Dóra, *Der Dichter als Schamane: Endre Ady. Eine ungarische Erscheinungsform des literarischen Orientalismus*, Aachen, Shaker Verlag, 2013. (megjelenés alatt)